

ملیحه

خیری *

منشور تربیتی امام سجاد علیه السلام پیرامون

والدین و فرزندان

چکیده

تربیت و اخلاق لازمه زندگی مسالمت آمیز بشری است، خصوصاً در میان افراد خانواده از درجه اهمیت بیشتری برخوردار است. چرا که در اولین مرحله‌ای که انسان پا به این جهان می‌گذارد از اولین روابط دنیایی، روابط پدری و مادری و فرزنددی است. اهمیت این موضوع زمانی بیشتر می‌شود که خداوند متعال در کلام خود بارها و بارها به این موضوع می‌پردازد و بعد از تأکید به توحید و پرستش خداوند، توصیه به احسان به والدین می‌نماید. حتی این حقوق تا جایی ادامه دارد که فراتر از این دنیا می‌رود و آخرت و جهان پس از مرگ را نیز تحت تأثیر خود قرار می‌دهد.

روایات اهل بیت (علیه السلام) یکی از بهترین منابعی است که با مراجعه به آن می‌توان به آموزه‌هایی در این باب دست یافت. لذا در این مقاله با استفاده از روش مطالعه کتابخانه‌ای، به بررسی راهکارهای صحیح تربیتی میان والدین و فرزندان از دیدگاه امام سجاد (علیه السلام) پرداخته شده است.

بر اساس یافته‌های این پژوهش احسان به والدین و رعایت حقوق بین والدین و فرزند در حقیقت برنامه هدایت بشری است که باعث تقرب هر چه بیشتر انسان به پروردگار خود می‌شود و راه رسیدن به زندگی شیرین و حُسن عاقبت و سعادت‌مندی دنیا و آخرت است.

واژگان کلیدی: امام سجاد (علیه السلام)، تربیت، اخلاق، والدین، فرزند

* دانش آموخته سطح ۳ حوزه علمیه خراسان

استاد راهنما: خانم طلوع هاشمی، استاد حوزه علمیه

طرح بحث

صحیفه سجادیه، بزرگ‌ترین منشور تربیتی اسلام بعد از قرآن و نهج‌البلاغه است. زبان دعا که در صحیفه برای تعلیم و تربیت شیعیان مورد استفاده قرار گرفته برترین شیوه تربیتی است. این زبان به عنوان زبانی عاطفی و عقلانی، شور و شعوری دل‌انگیز می‌آفریند و انسان را به مقصد تربیت رهنمون می‌سازد.

همان‌طور که مقام معظم رهبری مدظله‌العالی می‌فرمایند:

«صحیفه سجادیه هم واقعاً کتاب بسیار فوق‌العاده‌ای است، این کتاب در بین قدا به زبور آل محمد معروف است. دعاهای این بزرگوار ضمن اینکه در حدّ اعلی استغاثه‌ی به خداست، از معارف اسلامی هم پُر است؛ یعنی صرفاً دعا نیست بلکه در لباس دعا، همه معارف اسلامی توحید، نبوت و... تعلیم داده شده است.» (طیب نیا، ۱۳۹۵: ص ۸)

به خاطر اهمیت موضوع روابط پدر، مادر و فرزندان، به بررسی این روابط از دیدگاه منشور تربیتی امام سجاد (علیه‌السلام) در گنجینه گران‌بهای این امام بزرگوار، پژوهشی صورت گرفت. در پژوهش پیش رو ابتدا به اهداف تربیتی امام سجاد (علیه‌السلام) پرداخته می‌شود و سپس اخلاق فرزندان نسبت به پدر و مادر و اخلاق پدر و مادر نسبت به فرزندان مورد بررسی قرار می‌گیرد.

اهداف تربیتی امام سجاد علیه‌السلام

از مهم‌ترین اهداف تربیت در صحیفه سجادیه و کلام مبارک امام سجاد (علیه‌السلام) خداشناسی و تربیت عقلانی است، اما هدف نهایی تربیت از دیدگاه امام سجاد (علیه‌السلام) چیزی جز «قرب الهی» نیست. در سراسر صحیفه، توجه به خداوند موج می‌زند.

امام (علیه‌السلام) نظام تربیت را در قالب دعا و گفت‌وگو با خدا سامان می‌دهد و بر آن است که ساحت زندگی بشر را با نام و یاد خدا و درخواست قرب و نزدیکی به او زینت بخشد. اصولاً لفظ دعا، خود تربیت‌کننده و جهت‌دهنده است. دعا به خودی خود موجب طهارت روح

به من بیاموز.

هِيَاهَاتَ مَا يَسْتَوْفِيَانِ مِنِّي حَقَّهُمَا وَلَا أَدْرِكُ مَا يَجِبُ عَلَيَّ لَهُمَا وَلَا أَنَا بِقَاضٍ وَظِيْفَةً خِدْمَتِهِمَا

هیاهات! هرگز نتوانند همه حقی را که بر گردن من دارند، به تمامی بگیرند و من نیز آنسان که شایسته آن‌هاست، هرگز نتوانم حقشان را بشناسم و هرگز نتوانم حق خدمتشان را به جای آورم.

وَاجْعَلْ طَاعَتِي لَوْلَادِي وَبِرِّي بِهِمَا أَقْرَبَ لِعَيْنِي مِنْ رَقْدَةِ الْوَسْطَانِ، وَأَثْلَجَ لِصَدْرِي مِنْ شَرْبَةِ الظَّمَانِ حَتَّى أُؤْتِرَ عَلَى هَوَايَ هَوَاهُمَا، وَأَقْدَمَ عَلَى رِضَايَ رِضَاهُمَا

خدایا اطاعت از پدر و مادر و نیکی به ایشان را در نظرم از خواب شیرین خوش‌تر و از سیراب شدن تشنه گوارتر گردان تا خواسته آن‌ها را بر خواسته‌های خویش مقدم قرار دهم و خشنودی ایشان را بر خشنودی خویش برگزینم.

اللَّهُمَّ خَفِّضْ لَهُمَا صَوْتِي، وَأَطِبْ لَهُمَا كَلَامِي، وَأَلِنْ لَهُمَا عَرِيكَتِي، وَاعْطِفْ عَلَيْهِمَا قَلْبِي، وَصَيِّرْنِي بِهِمَا رَفِيقًا، وَعَلَيْهِمَا شَفِيقًا

پروردگارا یاری‌ام کن تا صدایم را در برابرشان آهسته و سخنم را پاکیزه و برخوردم را ملایم نمایم و دلم را نسبت به ایشان عطوف و مهربان کن و مرا با آن‌ها رفیق و شفیق و دلسوز فرما.

اللَّهُمَّ اشْكُرْ لَهُمَا تَرَبِّيَّتِي، وَأَثْبِتْ لَهُمَا عَلَيَّ تَكْرِمَتِي، وَاحْفَظْ لَهُمَا مَا حَفِظَاهُ مِنِّي فِي صِعْرِي خدایا به خاطر زحماتی که در تربیتم کشیدند و مرا تکریم نمودند اجر و پاداش عنایت کن و همان طور که در کودکی در حفظ و حراست من کوشیدند تو آن‌ها را نیز حفظ فرما.

اللَّهُمَّ لَا تُتَسِّنِي ذِكْرَهُمَا فِي أَدْبَارِ صَلَوَاتِي، وَفِي إِيْنِي مِنْ أَنَاءِ لَيْلِي، وَفِي كُلِّ سَاعَةٍ مِنْ سَاعَاتِ نَهَارِي

خدایا در تعقیب نمازهایم و در اوقات شب و در هر ساعتی از ساعات روزم یاد و ذکرشان را از دل و زبانم میر.

اللَّهُمَّ وَإِنْ سَبَّتَ مَغْفِرَتِكَ لَهُمَا فَشَفِّعْهُمَا فِيَّ، وَإِنْ سَبَّتَ مَغْفِرَتِكَ لِي فَشَفِّعْنِي فِيهِمَا حَتَّى نَجْتَمِعَ بِرَأْفَتِكَ فِي دَارِ كَرَامَتِكَ وَ مَحَلِّ مَغْفِرَتِكَ وَ رَحْمَتِكَ، إِنَّكَ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ، وَالْمَنَّ الْقَدِيمِ، وَأَنْتَ

أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ (صحیفه سجادیه، دعای ۲۴)

خدایا اگر آن‌ها را زودتر از من بخشیدی شفاعتشان را درباره من بپذیر و اگر مرا زودتر از آن‌ها بخشیدی مرا شفیع ایشان قرار ده تا همراه پدر و مادر در جوار رأفت و کرم و مغفرت و رحمت قرار گیرم زیرا که تو صاحب فضل بزرگ و نعمت دیرینه‌ای و تو هستی مهربان‌ترین مهربانان.

ملاحظه می‌شود که دیدگاه وجود نازنین امام زین‌العابدین (علیه‌السلام) درباره پدر و مادر چقدر لطیف و زیباست و از منظر آن بزرگوار والدین در چه جایگاهی قرار دارند و اگر ما باشیم و دعای بیست و چهارم صحیفه امام سجاد (علیه‌السلام) برای تشخیص تکلیف و رسالتان درباره حقوق والدین کافی است و جایی باقی نمانده که حضرت به آن اشاره نکرده باشند.

خداوند تبارک و تعالی رتبه و مقام والدین را آن قدر بالا برده که بعد از پرستش خود احسان بر آن‌ها را حکم قطعی خویش بیان می‌فرماید:

«وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا.» (اسراء/ ۲۳)

پروردگارت فرمان قاطع داده است که جز او را نپرستید و به پدر و مادر نیکی کنید. وجود غریزه‌ای الهی در پدر و مادر، به نام محبت، بیان می‌کند که دیگر نیازی به تأکید خداوند بر نیکی و احسان به فرزندان نیست.

پس خداوند در چند جای قرآن بعد از سفارش به بندگی احدیت بلافاصله سفارش احسان به پدر و مادر را دارد و این نشان اهمیت مقام پدر و مادر است که انسان بعد از خدا به والدین خود توصیه شده است.

طبق آیه شریفه پدر و مادر در هر شرایطی که باشند واجب الاحسان هستند و کسی نباید به خاطر بد اخلاقی و یا اختلافات عقیدتی و رفتاری دست از احسان و نیکی بردارد و باید به هر نحو ممکن حتی اگر غیر مسلمان و فاجر باشند به ایشان محبت کرد.

امام رضا علیه‌السلام می‌فرمود:

«بِرُّ الْوَالِدَيْنِ وَاجِبٌ فَإِنْ كَانَا مُشْرِكِينَ وَطَاعَةٌ لَهُمَا فِي مَعْصِيَةِ الْخَالِقِ.» (مجلسی، ۱۴۰۴ق: ج ۷۴،

نیکی به پدر و مادر واجب است اگرچه مشرک باشند و فقط در چیزی که نافرمانی خداوند است نباید از آنان اطاعت کرد.

همان که در متن آیه شریفه آمده:

«وَإِنْ جَاهَدَاكَ عَلَىٰ أَنْ تُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا وَصَاحِبُهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا.

(لقمان / ۱۵)

و اگر پدر و مادر تلاش کردند تو چیزی را شریک من قرار دهی که از آن آگاهی نداری از آنان اطاعت مکن و با آن دو در دنیا رفتار شایسته داشته باش.

جالب است که در عین حال خداوند در پایان می‌فرماید حتی با پدر و مادر مشرک در دنیا رفتار خوب داشته باش.

امام سجاد (علیه السلام) بیان می‌دارد که ادای حق پدر و مادر از توان فرزند خارج است. ولی سفارش خداوند به احسان دائمی به والدین این است که فرزند بعد از یاد خدا از پدر و مادر خود غافل نشود، تعقیبات نماز او دعای بر والدین باشد و حتی تمام اوقات روز به یاد آن‌ها طلب آمرزش کند و در هر خدمتی نسبت به والدین کوتاهی نکند از جمله پاسداری و یاری‌رسانی به والدین، حفظ وجود پدر و مادر از خطرها، آسیب‌ها و حادثه‌هایی که سر راهشان وجود دارد و نیز یاری‌رساندن به آنان در دوران پیری و ناتوانی و حتی یاری‌رسانی به حفظ آبرویشان، با تواضع و نهایت نرمی و مهربانی...

امام صادق (علیه السلام) می‌فرماید:

«مِيرَاثُ اللَّهِ مِنْ عَبْدِهِ الْمُؤْمِنِ وَكَدَّ صَالِحٍ يَسْتَعْفِرُهُ.» (قائمی، ۱۳۸۰: ص ۱۶۴)

میراث خدا برای بنده مؤمنش، فرزند صالحی است که برای او آمرزش بطلبد.

«يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلَّوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ...» (بقره / ۲۱۵)

از تو سؤال می‌کنند چه چیز را انفاق کنند؟ بگو هر خیری را انفاق می‌کنید برای پدر و مادر و خویشاوندان... خداوند قبل از هر طایفه و گروهی نام از پدر و مادر را می‌برد.

پیامبر (صلی الله علیه و اله و سلم) فرمود:

موسی بن عمران به پروردگار عرض کرد آن رفیق من که شهید شد حالش چگونه است؟
خطاب رسید او در جهنم است عرض کرد پروردگارا مگر شهید را وعده بهشت نداده‌ای فرمود
چرا ولی او اصرار داشت به آزدن پدر و مادر و من عمل کسی را که بر پدر و مادر ستم روا دارد
قبول نمی‌کنم. (ارفع، ۱۳۸۸: ص ۷۸۶)

فرزند باید از دستورهای پدر و مادر پیروی کند تا آنجا که اگر فرزند را از انجام عمل مستحبی
بازدارند و این عمل مستحب موجب آزار یکی از آن دو شود، حرام است. در عوض احسان و اطاعت
پدر و مادر در غیر معصیت خدا آن چنان کارساز و نور آفرین است که مثل پیامبر اسلام حضرت
محمد (صلی الله علیه و اله و سلم) را مشتاق دیدار شخص احسان کننده و خدمتگزار والدین می‌کند.
اویس شتربانی می‌کرد و از اجرت آن مخارج مادر خود را می‌داد یک روز از مادر اجازه خواست
که برای دیدار و ملاقات با رسول الله (صلی الله علیه و اله و سلم) به مدینه رود مادرش گفت اجازه
می‌دهم به شرط آنکه بیش از نصف روز در مدینه توقف نکنی اویس حرکت کرد وقتی به خانه
پیامبر صلی الله علیه و اله و سلم رسید اتفاقاً آن بزرگوار تشریف نداشتند ناچار اویس بعد از یکی دو
ساعت توقف پیامبر را ندیده مراجعت کرد.

رسول الله (صلی الله علیه و اله و سلم) به خانه آمدند. پرسیدند این نور کیست که در این خانه
تاییده، گفتند شتربانی که اویس نام داشت به اینجا آمد و بازگشت فرمود: آری اویس در خانه ما
این نور را هدیه گذاشت و رفت آنگاه پیامبر (صلی الله علیه و اله و سلم) درباره اش فرمود:

«يَفُوحُ رَوَائِحُ الْجَنَّةِ مِنْ قَبْلِ الْقَرْنِ وَ اشوقاه اليك يا أُوَيْسُ الْقَرْنِ» (قمی، ۱۳۹۰، ج ۱، ص ۱۴۲)

نسیم بهشت از جانب یمن و قرن می‌وزد چه بسیار مشتاقم به دیدارت ای اویس قرنی.
عمار بن حیان گوید به امام صادق (علیه السلام) خبر دادم از محبت‌ها و نیکی های فرزندان
اسماعیل نسبت به خودم امام (علیه السلام) فرمود من فرزندت را دوست میداشتم اینک دوستی من
به وی بیشتر گشت. (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۱، ص ۱۶۱)

امام صادق (علیه السلام) در تفسیر آیه «وَاحْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذَّلْمِ مِنَ الرَّحْمَةِ» (اسراء/ ۲۴)

می فرماید:

«لَا تَمَلُّ عَيْنِكَ مِنَ النَّظَرِ إِلَيْهِمَا إِلَّا بِرَحْمَةٍ وَرِقَّةٍ وَلَا تَرْفَعْ صَوْتَكَ فَوْقَ أَصْوَاتِهِمَا وَ لَا يَدُكَ فَوْقَ أَيْدِيهِمَا وَ لَا تَتَقَدَّمْ قُدَامَهُمَا.»

خیره به آن‌ها نگاه نکن، مگر از روی محبت و صدایت را از آنان بلندتر نکن و دستت را بالای دست آنان مبر (کاری را از آنان جلوتر انجام نده) و قدمت از آنان جلوتر نباشد. (بحرانی، ۱۴۱۹ ق: ج ۴، ص ۵۴۷)

به تعبیر قرآن کریم:

«فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أَفٌ وَلَا تَنْهَرُهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا.» (اسراء/ ۲۳)

به آنان اف نگو و بر آن‌ها فریاد مزین و گفتار لطیف و بزرگووارانه به آن‌ها بگو.

امام صادق (علیه السلام) می فرماید:

«أَدْنَى الْعُقُوقِ «أَفٌ» وَ لَوْ عَلِمَ اللَّهُ (عَزَّوَجَلَّ) شَيْئًا أَهْوَنَ مِنْهُ لَنَهَى عَنْهُ.» (قمی، ۱۴۱۹ ق: ج ۴،

ص ۷۵۵)

پایین ترین مرتبه عقوق «اف» است و اگر خداوند در علمش چیزی پایین تر و پست تر از این بود، از آن نهی می کرد.

ایشان در مورد مصداق‌های عاق والدین می فرماید:

«مِنَ الْعُقُوقِ أَنْ يَنْظُرَ الرَّجُلُ إِلَى وَالِدِيهِ فَيَحِدَّ النَّظَرَ إِلَيْهِمَا.»

از موارد عقوق و نافرمانی والدین، آن است که انسان به آنان خیره نگاه کند. (همان)

معیار کلی در تحقق عقوق والدین آن است که پدر و مادر آزار ببینند و این ممکن است به

شیوه‌های مختلف صورت بگیرد.

دلیل حرام بودن نافرمانی پدر و مادر با حدیثی از امام رضا (علیه السلام) روشن می شود که این

گناه چه آثار ویرانگری بر فرد، خانواده و اجتماع می گذارد:

خداوند متعال عقوق والدین را حرام فرمود؛ زیرا فرزندان را از احترام به فرمان خدا و احترام به پدر و مادر باز می دارد؛ کفران نعمت انجام می گیرد؛ (زیرا پدر و مادر از نعمت های بزرگ الهی اند.) سپاس گذاری از میان می رود؛ موجب کمی و نابودی نسل بشر می شود؛ احترام و حق بینی نسبت به ایشان کاستی می یابد؛ قطع رحم می شود (زیرا خانواده ها از هم می پاشند)؛ پدر و مادرها از فرزند دار شدن دل سرد می شوند و بی میلی آنان نسبت به تربیت فرزند را در پی دارد. (صدوق، بی تا، ج ۲، ص ۴۷۹)

«رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِلْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ.» (ابراهیم / ۴۱)

پروردگارا در روز برپایی حساب من و پدر و مادرم و مؤمنین را مشمول بخشش خود قرار ده.

اخلاق والدین نسبت به فرزندان

با بیانی از امام سجاد علیه السلام، اخلاق والدین در برابر فرزندان را تا اندازه ای روشن می کنیم. امام سجاد علیه السلام به فرزندش می فرماید:

فرزندم، خداوند محبت و میل مرا در تو قرار نداد و به دلیل همین نسبت به من، به تو سفارش کرد، ولی میل و محبت تو را در من قرار داد و نسبت به تو به من سفارش نکرد. بدان که بهترین پدران برای فرزندان، آن اند که دوست داشتن فراوان، آن ها را به کوتاهی (در تربیت صحیح فرزندان) نکشاند و بهترین فرزندان برای پدران، آن اند که کوتاهی، آن ها را به عقوق و نافرمانی والدین نکشاند. (حق شناس، ۱۳۸۸: ص ۴۴)

ایشان در صحیفه سجادیه از خداوند می خواهد که فرزندان صالح در عقیده و آراسته به فضیلت های اخلاقی داشته باشد:

وَأَصْحَ لِي... أَذْيَانَهُمْ وَأَخْلَاقَهُمْ؛ و آیین و اخلاقشان و... را برای من سالم بدار. (صحیفه

سجادیه دعای ۲۵)

والدین باید مراقب باشند که فرزندان آنان تحت تأثیر عقیده‌های انحرافی و اخلاق افراد منحرف قرار نگیرند و در روابط آنان دقت و برای آموزش معارف ناب دینی به آنان اقدام کنند. امام صادق علیه السلام می‌فرماید:

«بَادِرُوا أَعْدَانَكُمْ بِأَحَدِيثٍ قَبْلَ أَنْ تُسَبِّقَكُمْ إِلَيْهِمُ الْمُرْجِيَّةُ.» (محمدی ری شهری، ۱۳۸۶، ص ۱۵۰)

در آشنا کردن نوجوانانتان با حدیث شتاب کنید، قبل از آنکه منحرفان و گمراهان به سوی آن‌ها از شما سبقت بگیرند.

پدر و مادر، نخستین استادان کودک‌اند. پس باید در گفتار و کردار خود مراقب باشند که اخلاق ناپسند از آن‌ها سر نزنند؛ زیرا فرزندان به صورت مستقیم و به سرعت آن را فرامی‌گیرند.

همچنین لازم است کودک را تشویق کنند که آداب مهم مذهبی و فریضه‌های عبادی مانند نماز، روزه، دعا، راز و نیاز با خدا و سپاس‌گزاری از نعمت‌ها را انجام دهد و یاد بگیرد با حضور قلب، مشکلات خود را به خدا بگوید و از او یاری بخواهد و برای توفیق خود در انجام کارهای نیک، هدایت بجوید و چون مرادش حاصل شد، سپاس‌گزاری کند. (ر.ک: مظلومی، ۱۳۸۶: ص ۲۱۱)

یکی از مهارت‌های مورد نیاز کودک، بالا بردن قدرت اندیشیدن اوست. برای کسب این مهارت باید کودک را به پرسش از محیط اطراف خود تشویق کنیم و زمینه این پرسشگری را با دقت در نوع بازی‌های وی و با بهره‌گیری از نظر کارشناسان فراهم آوریم.

حضرت علی (علیه السلام) می‌فرماید:

«مَنْ سَأَلَ فِي صِغَرِهِ أَجَابَ فِي كِبَرِهِ.»

هرکس در خردسالی بپرسد، در بزرگ سالی پاسخ می‌دهد. (محمدی ری شهری، ۱۳۸۶: ص ۱۳۲)

همچنین طبق روایات متعدد آموزش قرآن کریم؛ ورزش‌هایی نظیر شنا و تیراندازی و سوارکاری؛ و بازی‌های متنوع و آموزنده در تربیت و رشد بچه‌ها بسیار مؤثرند.

تربیت فرزند از حقوق او و بر گردن پدر و مادر است، چنان‌که امام صادق (علیه السلام) می‌فرماید:

«تَجِبُ لِلْوَالِدِ عَلَى الْوَالِدَةِ ثَلَاثُ خِصَالٍ: إِخْتِيَارُهُ لِدِينِهِ وَتَحْسِينُ اسْمِهِ وَالْمُبَالَغَةُ فِي تَأْدِيبِهِ.»

(محمّدی ری شهری، ۱۳۸۶: ص ۴۰)

سه چیز برای فرزند بر عهده پدر است: برگزیدن مادر خوب برای او، نام نیک بر او نهادن و تلاش فراوان در تربیت او.

امام (علیه السلام) این گونه بر تربیت صحیح و نیکوی فرزندان تأکید می کند:

«وَأَعِنِّي عَلَى تَرْبِيَتِهِمْ وَتَأْدِيبِهِمْ وَبَرِّهِمْ»

و مرا در پرورش و تأدیب و نیکی کردن به ایشان یاری فرما.

«وَأَجْعَلُهُمْ لِي عَوْنًا عَلَى مَا سَأَلْتُكَ وَاعْزِنِي وَذُرِّيَّتِي مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ.»

پروردگارا آن ها را درباره آنچه از تو طلب می کنم یاورم گردان خدایا من و ذریه ام را از شیطان رانده شده پناه ده. (صحیفه سجادیه، دعای ۲۵)

مدیریت خانواده یعنی پدر یا مادر در حفظ نظام خانواده از خطرهای مادی و غیر آن نقش مهمی دارند برپایی یک خانواده خوب در مرحله اول نیاز به دعا و تقرب به درگاه الهی دارد چنانکه قرآن به ما می آموزد که بگوییم:

«رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا.» (فرقان / ۷۴)

پروردگارا از همسران ما فرزندانی به ما عنایت کن که باعث روشنی چشم ما گردند و ما را برای اهل تقوا پیشوا قرار ده.

و نیز به ما می آموزد که فضای خانه را به گونه ای قرار دهیم که از مصیبت و نافرمانی پروردگار دور بوده و مستعد پرورش و تعالی برای اهل خانه باشد.

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا.» (تحریم / ۶)

ای اهل ایمان خودتان و خانواده خود را از آتش جهنم محفوظ دارید.

حفظ خانواده از آتش دوزخ به آن است که کارها و اعمالی که موجب آتش جهنم می شود در خانه انجام نگیرد و کانون خانواده از هر لغزش و گناهی پاکیزه باشد.

رسول خدا (صلی الله علیه و اله و سلم) می فرمود:

«وَالرَّجُلُ رَاعٍ عَلَىٰ أَهْلِ بَيْتِهِ وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْهُمْ وَالْمَرْأَةُ رَاعِيَةٌ عَلَىٰ بَيْتِ بَعْلِهَا وَوَلَدِهَا وَهِيَ

مَسْئُولَةٌ عَنْهُمْ» (ورام، ۱۳۹۶: ج ۱، ص ۶)

مرد که رئیس خانواده است فرمانروای زن و فرزندان خویش است و در برابر آنان مسئول است
زن بر کودکان خود فرمانروا و حاکم است و در برابر آنان مسئولیت دارد.

رسول الله (صلی الله علیه و اله و سلم) به ابن مسعود فرمود:

«لَا تُحْمَلَنَّ الشَّفَقَةَ عَلَىٰ أَهْلِكَ وَوَلَدِكَ عَلَىٰ الدُّخُولِ فِي الْمَعَاصِي وَالْحَرَامِ.» (مجلسی،

۱۴۰۴: ج ۱۷، ص ۳۲)

مبادا به خاطر محبت نسبت به زن و فرزند وادار به گناه و افتادن در حرام شوی.

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ

الْخَاسِرُونَ.» (منافقون / ۹)

شما که ایمان دارید اموالتان و اولادتان از یاد کردن خدا سرگرمتان نکند و هر که چنین کند
آن‌ها زیانکارانند.

مسئولیت رئیس خانواده به تهیه مسکن و پوشاک و خوراک و غیره خلاصه نمی شود
پرورش‌های روحانی و معنوی اهل خانه نیز به عهده اوست. رسالت پدر و مادر از همان لحظه
انعقاد نطفه شروع می شود تا دوران حمل تمام شود و بچه به دنیا آید و بعد تحت آموزش دقیق
قرار گیرد.

آنچه را که اطفال می شنوند و می بینند کاملاً در روح آن‌ها تأثیر عمیق می گذارد بنابراین پدر و
مادر باید نهایت دقت را مبذول نمایند که ذهن فرزندان‌شان از آنچه می شنوند و می بینند مسموم و
آلوده نگردد و از تمام وسایل روز به طریق شایسته استفاده کنند که در غیر این صورت فرزندان از
دست می روند و پس از بلوغ دیگر کاری نمی توان کرد و محکوم به محیط اطراف خود خواهند شد.

(ارفع، ۱۳۸۸: ص ۳۹۹)

خداوند گاه در قرآن برای توجه خاص به خانواده از پیامبران نام می‌برد.

«وَكَانَ يَأْمُرُ أَهْلَهُ بِالصَّلَاةِ.» (مریم/ ۵۵)

اسماعیل (علیه السلام) خانواده خود را به نماز خواندن امر می‌کرد.

امام باقر (علیه السلام) برای زمینه‌سازی نماز فرزندان نسخه جالبی دارد که باید قابل توجه پدر و

مادرها واقع شود:

وقتی فرزند سه ساله شد هفت مرتبه کلمه لا اله الا الله را به او تعلیم بده و سپس رهایش کن تا سه سال و هفت ماه و بیست روزه شود آنگاه هفت مرتبه کلمه مُحَمَّد رسول الله را به او آموزش بده و نیز رهایش کن تا به سن چهار سالگی برسد آنگاه هفت مرتبه کلمه صلی الله علی مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ را به او بیاموز تا اینکه پنج ساله شود در این موقع از او دست راست و چپش را سؤال کن وقتی دست چپ و راست خود را شناخت او را در برابر قبله نگاه داشته و دستور سجده بده وقتی که شش ساله شد تمام نماز را به او بیاموز و پس از هفت سالگی مقدمات وضو را و در سن نه سالگی وضو و نماز را به طور کامل و با سختگیری از او بخواه که می‌آمرزد خداوند والدینش را این شاء الله. (طبرسی، ۱۳۷۷: ص ۲۵۴)

امام سجاد (علیه السلام) درباره روزه آموزشی فرمودند: این است که وقتی کودک، نزدیک سن بلوغ شد، برای تربیت و نه آنکه بر او واجب باشد، به روزه گرفتن واداشته می‌شود. (کلینی، ۱۳۶۵: ج ۴، ص ۸۶)

همچنین بهتراست هنگامی که فرزند کار شایسته‌ای انجام داد، او را بسیار تشویق کرد تا به انجام کار نیک عادت کند. البته زحمت پدر و مادر برای تربیت اسلامی و سلامت نگه داشتن خانواده از آسیب‌های اجتماعی و آلودگی‌های زمان، بدون اجر و پاداش نخواهد بود. ان شاء الله که مشمول رحمت و بخشش الهی خواهند شد. امام حسن عسگری (علیه السلام) فرمود:

در روز قیامت خداوند به پدر و مادر پاداش بزرگی عنایت می‌فرماید: پس پدر و مادر می‌گویند پروردگارا این همه لطف و مرحمت درباره ما از کجاست؟ اعمال ما شایسته چنین پاداشی نیست.

در جواب گفته می‌شود این همه عنایت و نعمت پاداش شماست که به فرزند خود کتاب خدا

آموختید و او را در آئین اسلام بصیر و بینا ساختید. (نوری، ۱۳۶۸: ج ۱، ص ۲۹۰)

«قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِينُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ.» (توبه/ ۲۴)

بگو: اگر پدران و فرزندان و برادران و همسران و طایفه شما و ثروت‌هایی که پس‌انداز کرده‌اید و تجارتی که از کساد آن نگرانید و خانه‌هایی که به آن دل‌بسته‌اید بیش از خدا و رسول او و جهاد در راه خدا مورد علاقه شماست منتظر فرمان خدا باشید که خداوند مردم فاسق را هدایت نمی‌کند. آیه متذکر می‌شود هر آنچه دارید و هر کار می‌کنید اگر برای خدا و تقرب به او نباشد ارزشی ندارد زیرا دوستی خدا مقدم بر همه دوستی‌هاست و هر کسی حتی همسر و فرزندمان نباید علاقه به آن‌ها پیش از علاقه به خدا و رسول و تلاش در راه خدا باشد.

چه بسا خانواده‌هایی که بزرگ خانواده برای خوشنودی همسر و یا فرزندان خود اسباب و وسایل گناه را تهیه می‌کند بدون آنکه رضای پروردگار متعال را در نظر داشته باشد بی‌شک چنین انسانی مغضوب خدا و رهبران دین است.

رسول اکرم حضرت محمد (صلی‌الله‌علیه‌و‌آله‌و‌س‌لم) به برخی اطفال نگریستند و فرمودند: وای بر کودکان آخرالزمان از پدرانشان، گفته شد: ای رسول خدا، از پدران مشرکشان؟ فرمود: نه، از پدران مؤمنشان که چیزی از واجبات و فرایض را به آن‌ها نمی‌آموزند و وقتی هم که فرزندانشان بیاموزند، مانع آن‌ها می‌شوند و در مقابل به امری گذرا و بهره‌ای اندک از دنیا از آن‌ها خشنود می‌شوند و تنها به کامیابی‌های دنیوی آن‌ها راضی‌اند. پس من از ایشان بیزار هستم و آن‌ها نیز از من بیزار هستند. (نوری، ۱۳۶۸: ج ۱۵، ص ۱۶۴)

چنانچه امام محمدباقر (علیه‌السلام) فرمود:

بدترین پدران کسانی هستند که در نیکی و محبت نسبت به فرزندان از حد تجاوز کنند و به

زیاده‌روی و افراط بگرایند.

امروز خطری که نسل جوان ما را تهدید می‌کند از کف دادن ایمان و اخلاق است. در فضای پر از تشویق جوانان به پرداختن به مادیات و فراگیری دانش اغلب به یکی از آن دو اشتغال می‌یابند. چیزی که جای نگرانی دارد بی‌تفاوتی نسبت به تعهدات دینی و اخلاقی است.

بنابراین پس از یاری خداوند و تلاش والدین در تربیت صحیح فرزند باید به فرزندان نیز سفارش کرد که در گزینش دوست و رفیق دقت عمل داشته باشند چه بسا یک رفیق بد تمام زحمات اولیا و مربیان را بر باد می‌دهد.

امیر المومنین (علیه السلام) در این باره می‌فرماید:

از مصاحبت با افراد فاسد و شر پرهیز که طبع تو به طور ناآگاه بدی و ناپاکی را از طبع منحرف او می‌دزدد و تو از آن بی‌خبری.

امام سجاد (علیه السلام) به یکی از فرزندان خود نصیحت می‌کرد و به او می‌فرمود:

پسرم با پنج نفر هم‌نشینی و گفت‌وگو نداشته باش:

۱- دروغگو که همانند سراب فریبنده است دور را نزدیک و نزدیک را دور نشان می‌دهد.

۲- فاسق که تو را به لقمه‌ای یا کمتر می‌فروشد.

۳- بخیل: که تو را در مواقع سختی و نیاز به خودت واگذارد.

۴- احمق و کم‌عقل: که چون می‌خواهد نفعی به تو رساند زبانش دامن‌گیر تو خواهد شد

۵- آنکه قطع رحم کرده من کسی را که از خویشاوندان بریده در قرآن ملعون یافتیم. (ارفع،

۱۳۸۸: ص ۳۴۳)

فرزندان، نیازمند داشتن الگو هستند و دوست دارند از اخلاق و روش دیگران پیروی کنند. از این رو، لازم است پدر و مادر ضمن آموزش اخلاق نیکو به فرزندان، آنان را با افرادی که دوستدار خدایند، به شیوه‌ای هنرمندانه آشنا سازند که فرزندان، دل‌بسته آن افراد شوند و فریفته افراد نااهل نشوند.

امام سجاد (علیه السلام) می فرماید:

«وَلِأَوْلِيَائِكَ مُحِبِّينَ مُنَاصِحِينَ وَ لِجَمِيعِ أَعْدَائِكَ مُعَانِدِينَ وَ مُبْغِضِينَ.» (صحیفه سجادیه

دعای ۲۵) آنان را دوستداران و خیرخواهان برای دوستانت و دشمنان و کینه داران برای همه دشمنانت قرار ده.

تمام ادعیه، زیارات و... که از اهل بیت علیه السلام به ما رسیده است سرشار از علوم و معارف بلند تربیتی و اخلاقی برای ما و خانواده های ماست و با اندکی تفکر و تأمل به این راز بزرگ پی برده خواهد شد.

همچنان که در زیارت عاشورا نیز از خداوند می خواهیم:

«إِنِّي أَتَقَرَّبُ إِلَى اللَّهِ... إِنِّي سَلِمْتُ لِمَنْ سَأَلَكُمْ وَ حَرَبْتُ لِمَنْ حَارَبَكُمْ وَ وُلِيُّ لِمَنْ وَالَاكُمْ وَ عَدُوُّ

لِمَنْ عَادَاكُمْ... اللَّهُمَّ اجْعَلْ مَحْيَايَ مَحْيَا مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ وَ مَمَاتِي مَمَاتِ مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ...»

(قمی، ۱۳۹۷: ص ۶۸۷)

به سوی خدا تقرب می جویم... من در صلحم با کسی که با شما صلح کرد و در جنگم با کسی که با شما جنگید و دوستم با کسی که شما را دوست داشت و دشمنم با کسی که شما را دشمن داشت... خدایا زندگی ام را زندگی محمد و آل محمد و مرگم را مرگ محمد و آل محمد قرار ده...

نتیجه بحث

رعایت اصول و حسن های اخلاقی و تربیتی تأثیر بسیار زیادی در زندگی مسالمت آمیز و سعادت افراد دارد. احسان به یکدیگر و رعایت حقوق فردی و اجتماعی که در سفارشات الهی و حضرات معصومین (علیهم السلام) آن قدر مورد تأکید قرار گرفته است در حقیقت برنامه هدایت بشری است و باعث تقرب هر چه بیشتر انسان ها به پروردگار خود می شود.

بنا بر این داشتن زندگی شیرین و رسیدن به حُسن عاقبت و سعادت‌مندی دنیا و آخرت افراد در گرو معرفت و انجام این حقوق و اصول اخلاقی و تربیتی است و بسیاری از مشکلات و گرفتاری‌های بشری در عصر حاضر ناشی از غفلت یا مخالفت نسبت به پایبندی به این معارف عمیق الهی و سفارشات معصومین (علیهم‌السلام) می‌باشد.

منابع و مأخذ

* قرآن کریم

* صحیفه سجاده

۱. ورام، مسعودبن عیسی، آداب و اخلاق در اسلام، ترجمه محمدرضا عطایی، مشهد، انتشارات آستان قدس رضوی، ۱۳۹۶.
۲. حق‌شناس، حمیدرضا، اخلاق اجتماعی در صحیفه سجاده، قم، دفتر عقل، ۱۳۸۸.
۳. کلینی، یعقوب، اصول کافی، تهران، دارالکتب اسلامی، ۱۳۶۵.
۴. مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، بیروت، موسسه الوفاء، ۱۴۰۴ق.
۵. بحرانی، هاشم، تفسیرالبرهان، بیروت، نشر اعلمی، ۱۴۱۹ق.
۶. ارفع، کاظم، حدیث بندگی، تهران، انتشارات فیض کاشانی، ۱۳۸۸.
۷. محمدی ری شهری، محمد، حکمت نامه کودک، ترجمه عباس پسندیده، قم، دارالحدیث، ۱۳۸۶.
۸. قائمی، علی، خانواده از دیدگاه امیرالمومنین علیه‌السلام، تهران، سازمان انجمن اولیا و مربیان، ۱۳۸۰.
۹. میرشاه جعفری، ابراهیم، رهیافتی به نظام تربیتی اسلام از نگاه صحیفه سجاده، ترجمه حمید

- مقامی، بی جا، انتشارات سیدابراهیم میرشاه جعفری، بی تا.
۱۰. قمی، عباس، سفینه البحار، مشهد، بنیاد پژوهشهای اسلامی، ۱۴۱۹ ق.
۱۱. صدوق، ابوجعفر محمد، علل الشرایع، قم، مکتبه ال، بی تا.
۱۲. مظلومی، رجبعلی، گامی در مسیر تربیت اسلامی، تهران، آفاق، ۱۳۸۶.
۱۳. نوری، حسین، مستدرک الوسائل ومستنبط المسائل، قم، موسسه آل البيت علیه السلام، ۱۳۶۸.
۱۴. طیب نیا، محسن، معارف حقیقی در صحیفه سجادیه، تهران، راه نیکان، ۱۳۹۵.
۱۵. قمی، عباس، مفاتیح الجنان، اصفهان، مرکز تحقیقات قائمیه، ۱۳۹۷.
۱۶. طبرسی، حسن بن فضل، مکارم الاخلاق، قم، نشر شریف رضی، ۱۳۷۷.
۱۷. قمی، عباس، منتهی الآمال، تهران، نشر مبین اندیشه، ۱۳۹۰.

